

ПРОГРАМА ЗА ОПАЗВАНЕТО И ПОДДЪРЖАНЕТО НА ОБЩОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО И ПАМЕТНИЦИТЕ НА КУЛТУРАТА В ТРАНСГРАНИЧНИЯ РЕГИОН

Тази публикация е направена с подкрепата на Европейския съюз, чрез Програмата за трансгранично сътрудничество CCI No 2007CB16IPO006. Съдържанието на публикацията е отговорност единствено на Дом културе Пирот и по никакъв начин не трябва да се възприема като израз на становището на Европейския съюз или на

Управляващия орган на Програмата.

Програма за опазване и поддържане на общото културно наследство и паметници на културата в трансграничния район Монтана - Пирот
-във форма на предложение-

Програма за защита на общото културно наследство и паметниците на културата в трансграничния регион Монтана - Пирот под формата на предложение има за задача, въз основа на известни и идентифицирани материални и нематериални характеристики на сръбската история и култура в Монтана в България и българска в областта на Пирот в Сърбия да систематизира всички събрани източници, и да издаде препоръки за по-нататъшно изследване и защита.

Как културата и историята често поместват границите между държавите и народите, много е трудно точно да се определят материалните следи от сръбската култура и история в региона Монтана, както и българските материални характеристики на културата в Пирот.

Извършените изследвания като част от проекта *Оценката на културното наследство в трансграничния регион Монтана-Пирот* (№. 2007CB16IPO006-2011-2-243), който се реализира в рамките на второто повикване по IPA програмата за трансгранично сътрудничество България-Сърбия показва, че до сега няма известни материални следи, то ест останки от сръбската култура в българската област Монтана, но има редица характеристики на сръбското културно наследство от нематериален тип.

От друга страна, присъства българско културно наследство, материален вид в областта на Пирот, но и движимо културно наследство в областта на Пирот, сръбски произход, които за съжаление не са били идентифицирани в целевата зона на Монтана, но в по-широкия район.

Тези съзнания са ключови предложения за програма за опазването на историческите паметници и културното наследство да се възприемат на малко по-широко ниво, защото е невъзможно, в този случай, да се ограничи достъпа само на упоменатия района Пирот и Монтана.

Тази програма ще предостави анализ на културните ресурси в региона, които досега не са били обект на чести дискусии и анализи, или това, че до сега не са били във възприемана степен представени в трансгранични проекти, които в крайна сметка ще резултира със съвместна инициатива относно защитата на културното наследство и материалните характеристики на трансграничния регион България - Сърбия.

За сърбите и българите

Не съществуват два народа и две държави, които са по-близки един с друг, отколкото сърбите и българите, то ест Сърбия и България.

Държавите са подобни по размер (България има 7,265 милиона спрямо 7,164 милиона жители Сърбия) с градове почти идентични о размери, подобни етнически структури (83% мажоритарни етнически сърби в Сърбия в сравнение с 84% от етническото мнозинство на българите в България), сходна икономическа сила (БВП на глава от населението на България през 2011 година е над \$7.000, в Сърбия приблизително 6200) и така нататък.

Народите също са много сходни. Сърбите обаче като цяло, на Балканите са повече от българите (7,5 милиона спрямо 6,1 милиона), но двете страни имат сходни демографски показатели: намират се между 10-те най-стари народи в света, а в Европа, може би само балтийските хора с украинците и молдовците могат да се сравняват с отрицателен прираст на населението. И двата народа са славянски народи, които имат една и съща православна вяра, принадлежат към една и съща историческа византийската културна сфера, езиците са взаимно разбираеми, кухнята е подобна, обичаите и друго.

Според разделението на славяните от регионални и езикови сходства между трите групи (южните, източните и западните славяни) сърбите и българите принадлежат към една и съща група на южните славяни. Особено е изразена езиковата близост между сърбите и българите, и разликите са много по-малки, отколкото, например, разликите между северните и южните германски диалекти. Двата народа принадлежат към нациите, в които семейните връзки се съхраняват. За дълго време те

са поддържали чувството за значението на племенна и родова принадлежност, на което е повлияло това, че всички от една родса празнували същ светец покровител (кръсна слава).

Като се има предвид очевидната прилика между съседните трансгранични държави и народи, която има корени преди всичко в далечната и най-новата история, то е необходимо да се спомене, че има идентифицирани (повече или по-малко проучени), културни характеристики които сърбите и българите от територията на Пирот и Монтана още по-тясно свързват.

Сръбското културно наследство в областта Монтана

Културното наследство в община Монтана се състои от множество обекти на недвижимото културно наследство – антични крепости и обекти, средновековни обекти (некропола в село Живовци, средновековна крепост на върха Стовци в село Смоляновци и т.н.), манастири (Клисурски манастир Св Кирил и Методий, Лапушански манастир между Монтана и Берковица, средновековна църква Свети четиридесет мъченици в село Липен, църква Св Геоги във Вършец и т.н.), както и оброчни кръстове, които се срещат и при сърбите. Най-много оброчи са защитени в село Белотинци

Когато става дума за нематериалното културно наследство подчертава се килимарството, което е и една от връзките между двата народа и двата града, Пирот и Монтана.

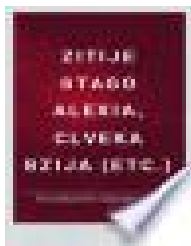
Средновековната история на сръбската държава със събитията си не е "достигала" до границата на района Монтана, както изследването и потвърди факта, че няма съществени сръбски културни особености.

Историята потвърждава, че през 19-ти век, по време на голямото българско възраждане, сръбската култура в нематериална форма е имала определено въздействие, оставяйки значителни следи, когато става въпрос за българския народ.

Въпреки че е трудно и почти невъзможно да се конкретно проучва района на Монтана по отношение на идентификация на историческите паметници и следи от сръбската култура в това тясно пространство, то е очевидно, че на територията на България, има много значителни материални и нематериални паметници на сръбската култура.

Затова последващия анализ на програмата за защита ще бъде фокусиран върху сръбското нематериално културно наследство в България, област Монтана, защото научните изследвания, както и текущите източници разкриха, че има такива.

Сръпските паметници на културата под формата на културно наследство могат да се конципират чрез ролята на отделни хора от сръбски произход, които са имали силно влияние върху развитието на образованието и културата като цяло на територията на България.

✓ Константин Огнянович

Един от първите светски учители в България, и следователно в области Монтана, е сърбин от Панчево Константин Огнянович. Той е роден през 1798 година и умира през 1858 година.

През 1824 година той открива училище във Враца, написал е няколко много важни книги за българското образование, сред които най-важната е "Житіє Св. Алексея человека Божія"

Огнянович е създал първата печатница на кирилица в Цариград, която е служила на целите за разширяване и укрепване на българската и обща славянска култура в Османската империя. Тази информация е много важна, защото тя е доказателство за това колко принос към образованието на българския народ имаше този сърбин.

Някои от книгите на Огнянович се намират в библиотеките в Монтана или в близките градове.

✓ Бранислав Нушич

През 20-ти век значителна следа не само в сръбската, но и в българската култура, остави най-известния сръбски драматург Бранислав Нушич. Бранислав Нушич е роден на 8 октомври 1864 година в Белград, като Алкибиад Нуша в цинцарско търговско семейство, от баща Джордже и майка Любица.

Той е завършил право в Белград през 1884 година. По време на следването си прекарва една година в Грац.

Нушич е участвал в Сръбско-българската война през 1885 година, където се намерил докато е бил в казармата. Той ще бъде запомнен като изключителен комедиограф, който в творбите си описва недостатъците на обществото, в което е живял. Двете централни теми, силите, които движат неговите герои са властта и парите.

"Народния депутат", "Заподозрения човек", "Покойникът", "Госпожа министърка" са само някои от най-известните творби на Бранислав Нушич.

Комедия "Опечалената фамилия" е на редовните репертоари в театрите в Сърбия, но и в Европа. Така тази пиеса, режисирана от французин през 2013 годин е гостувала в цяла Европа и в България.

Освен комедиите, които все още са на сцените на българските театри, неговите известни творби, „Реторика” и „Автобиография”, са имали голям брой издания и са били част от образованието на много поколения в България и съответно в Монтана.

Българското културно наследство в областта на Пирот

Значително българско културно наследство намира се в Пирот. Това наследство може да бъде категоризирано в две еднакво важни групи - движимо и недвижимо културно наследство.

От недвижимо културно наследство специален акцент е върху църквата Свети Никола в село Станичене и църквата, посветена на Богородица в село Долна Каменица.

✓ Църквата Св Богородица в Долна Каменица

Църквата Св Богородица се намира в село Долна Каменица близо до Княжевац, в източната част на Сърбия, и построена е през първата половина на XIV век. Църквата се намира на петнайсет километра югоизточно от Княжевац на стария военен път, който води от Пирот към Видин (България). Самата сграда е сравнително малка, но с много интересна архитектура, чиито хармонични пропорции, създават впечатление за монументалност.

Малко се знае за тази църква. Може би тъкмо анонимността е запазила този храм. Конзервационните работи по стенописите и архитектурата на църквата бяха завършени през 1958 година и днес тя е под закрилата на Република Сърбия, като паметник на културата от голямо значение.

Не се знае точно кой е основателят и становищата на историците са противоположни, но се предполага, че това е българския аристократ, деспот Михаил, син на цар Михаил Шишман (1323 - 1330). Той е там изобразяван като фокусна фигурата заедно със серия от портрети на благородници. Деспот Михаил и Анна, вероятно близки до управляващия елит, са представени в пищни дрехи, украсени с перли. Нейният портрет е един от най-красивите в нашите средновековни стенописи.

Храмът посветен на Света Богородица е с уникална архитектура и стенописи. Основателят е високо уважавал Пресвета Богородица и посветил ѝ е този храм. По стените са фрески на Йоаким и Ана, непорочното зачатие, и други събития в живота на Богородица до нейното успение. Художникът е голяма част от наличната площ на стената посветил на тайната вечеря - последната вечеря на която Исус се разделил с приятелите си, апостолите преди да пострада.

Когато става въпрос за архитектурния стил, църквата е комбинация от романска, готическа и моравска архитектура.

Храмът е построен от страна на земеделци и строители от малки камъчета, пясък и речни камъни, събрани в Тимок, от образувания (сига) от близката пещера. Фасадата е украсена с тухли и плочки, въобразяващо и дискретно. Основателите са представени най-малко два пъти. В южната част са представени двама мъже, вероятно братя, с момче в молитвена позиция. В западната част е основателя със съпругата си, дъщеря си и сина си.

Векове наред тя е била неактивна. Едва наскоро, по време на големите празници в църквата на Пресвета Богородица се служи литургия.

✓ Църквата Света Петка (Св Никола) в Станичене

Най-старата църква в понишавйето е църквата Свети Никола, по-късно (както и днес) църква Света Петка, то ест Света Параскева в Станичене. Църквата е изографисана през 1331/1332 година. Точното време на завършване на украсата на църквата е известно, благодарение на запазената година в края на надписа на ктитора. Годината от завършването на стенописите е в самото начало на царуването на един от най-важните български владетели - Ивана (Александър) Асен (1331-1371). Необикновеното в надписа на ктитора на църквата в Станичене е в това, че при споменаването на българския цар Ивана е споменато и името на видинския господар Белаур. Въз основа на споменаването на името в ктиторския надпис идентифицирани са и ктиторите на храма: Арсений, Йефимия и Константин.

Църквата на Свети Никола е построена като задужбина и гробен храм. Построена е от натрошен камък - пясъчник и варовик. Малък е размер (8.9 x 5.1 м) и без достатъчно светлина, защото няма купол и има малко прозорци. Светлината в църквата идва от свещи и газени лампи. По стените на църквата изографисани са десет портрети. Сред тях разграничаваме Константин и Йефимия, които в момента на стенописането на църквата са или били упокоени или са вече станали монаси.

По стените на църквата забелязва се по-слабо присъствие на Богородица, на която обикновено се отдава голямо значение в фреско живописа. Всичко е подчинено

на Свети Никола, който очевидно е бил покровител на семейството и на когато църквата в Станичене е и посветена.

Съществуват две легенди за промяна на името на църквата Свети Никола в името Света Петка.

Първата датира от 1398 година и говори за кнегиня Милица, занимаваща се и с дипломатическа дейност, и заедно с Ефемия тази година е отишла при султан Баязид, за да представлява интересите на сина си Стефан. Тогава е посредничествувала за прехвърлянето на мощите на Света Петка от Видин в Белград. Според легендата, мощите са ношували в станиченската църква Свети Никола – и затова и промяната на името на църквата. След това мощите са били поставени в параклиса на Света Петка в Калемегдан, а сега са в румънския град Яши.

Другата легенда е повече исторически факт. На 25 март 1796 година по Юлианския календар на Благовещение, на Пресвета Богородица, когато в и около църквата били селяни, шурмували турци кърджали и убили много хора. Оттогава църквата не отворяла вратите през следващите двадесет години. При повторното отваряне, тя променя името си в църква Света Петка.

През последните години, слава на църквата е Света Петка Параскева и се празнува всяка година на 8 август.

Църквата Свети Никола е обявена за културен паметник и под закрила е на държавата от 1967 година

Общото културно наследство

✓ Домашни иконостаси

Както Пирот, по време на османските власти, с търговия е бил свързан с градовете и регионите на Западна България, така хората, стоките, навиците и вкусовете са се смесвали. Майстори строители на къщи и църкви, художници, зографи, резбари, заради работа са идвали в Пирот. Най-често от самоковското художествено училище. Близостта на Самоков е факт, че майсторите резбари от това място вече си спечелили репутация в изработка на църковни мебели, Пиротчани са ги наемали за декориране на местните църкви.

Дърво резбовани домашни иконостаси, направени в Пирот са дело на българска дърворезба. Иконостас се нарича плоча или ниша в стената, в която се пази домашната икона. Домашен иконостас е намалена реплика на големите църковни иконостаси. Имат резбована рамка или рамка със симетрично разположени флорални мотиви. Централно място на иконостаса е кръстът.

През XIX век, пиротските къщи започват да украсяват домашни иконостаси. Градските къщи са имали ясно разделени частни и публични помещения, и специално предназначено молитвено място, което е било от решаващо значение за религиозната идентичност на собственика. Изработка на домашните олтари в отделни стаи е превзето от Западна България.

Известният пътешественик Феликс Каниц на едно от пътуванията си през Пирот през 1871 година, описва красотата на градската къща, в която е бил настанен - вградени прегради и врати, украсени с дърворезба, с думи, че това е "красив образец на българската художествена дърворезба, за която любителите на ориенталния комфорт лесно биха дали голема сума пари. "

Музеят на Понишавије публикува през 2014 година много цененна монография за домашните иконостаси в Пирот. Най-много подробности свързани с домашните иконостаси могат да се намерят в българската литература.

✓ Православието и обредната практика

Може да се каже, че православието е душата и на н сръбския и на българския народ, тяхната вяра и тяхното чувство за история. Православието отразява духа на запазената древност и с дълбока вяра във възкресението на Христос и неговото бъдеще второ пришествие. И при двата народа църквата е имала и има голямо значение. Църквата е сбор от вярващи хора, които се молят и покланят на Бога. Църквата е свято място, сграда, предназначена за църковни срещи и богослужение.

В църквите (и българските и сръбските) по време на божията служба хората мирно стоят с лице към олтара, на изток – от където се очаква пришествието на Христос. От олтара, свещеникът изнася светия потир, от който вярващите се причастяват с тялото и кръвта на Христос. Православните вярващи в църквата целуват иконите защото по такъв начин целуват тези, които са на тях представени и чрез тях мистериозно присъстващи.

Всички етапи от живота - от раждането до смъртта - църквата придружава чрез молитви и ритуали. Литургиите се служат в неделя и на празници, на сутринта. Началото ѝ обявяват църковните камбани, което е имало практическо значение в миналото, когато хората не са измервали времето с часовници. Продължава малко повече от един час и се състои от няколко части, които символично представляват най-важните моменти на служение на Христовата служба за спасение. Върховният момент на литургията е светото причастие, а нейния общ смисъл, е израз на благодарност към Бога и посвещаване на живота си на негово управление и защита.

В честването на славата съществуват разлики. Сърбите празнуват кръсни слави (и българите около Тимок) или онзи светец, на който ден са предците получили кръщение - както е видно от самото име, кръсна слава. Също така, когато в семейството се случило нещо важно (изцеление, раждане на деца, избавление от врагове) се приемало да се чества като кръсна слава, то ест този светец когато се случило определеното събитие. Българите празнуват именни дни, то ест, онзи светец, чието име носи. Традициите около честването на славата различават се в известна степен

Двете нации, и сърбите и българите, и особено двата града, Пирот и Монтана, които отглеждат приятелски отношения и насърчават трансгранично сътрудничество, официално честват градските слави.

В Пирот честването на градската слава отново е възстановено през 2008 година, след период на стагнация. През 2008 година за първ път е организирано шествие през града, а на чело шествието беше сегашния сръбски патриарх, а тогава епископ нишки Ириней. Градската слава се празнува на 28 август (или 15 август, според Юлианския календар) на празника на Успение на Пресвета Богородица, известен като Успение Богородично (Велика Госпоина). Празникът е спомен за смъртта на Богородица, и според традицията, ден, когато тя се възнесла на небето и предала духа си в ръцете на Спасителя.

Празникът се чества на тържествена литургия, на която всички се молят за мир и просперитет, която се провежда в едноименната църква на Успение на Пресвета Богородица в Тиябара. След литургията започва шествието през града, водено от нешкия епископа (последните 5 години, господин Йован е нишкия епископ). Шествието традиционно завършва пред градската къщи, то ест общинската сграда, където се прерязва славската питка с подходящо културно - художествена програма. Епископът говори на събралите се хора.

Всяка година градската слава има все повече и повече участници. Започвайки от вярващите и жителите, през общинските власти, обществените предприятия, спортните клубове, през гости от Република Сръбска, Ниш, Белград и други градове, и разбира се от България: от Перник, Монтана, София.

Град Монтана пази традицията и като празника на града празнува Света Троица в града между хората известен като Петдесетница. Първото шествие премина през града в началото на 20-ти век, но впоследствие тържеството беше отменено.

От 1993 година, по инициатива на гражданите, честването на градската слава се възражда. Всяка година на този ден, певци, актьори, художници, и много посетители от побратимените градове на община Монтана идват да присъстват и да се насладят на националните игри, изкуството и споделят радостта с гражданите.

И в двата народи специална роля в семейните отношения принадлежи на лице, което кръвно с никого от семейството не е свързано - кръстника. Кръстникът е покровител на семейството, а кръсничеството е най-доброто духовно родство. Този обичай е познат на всички славяни и произхожда от предхристиянските времена. Чрез църквата кръсничеството е вкоренено в кръсничеството на Свети Йоан Кръстител - кръстник на Христос. Има вярвания и правила, свързани с кръсничеството: кръсничеството не се отказва, с някого от семейството на кръстника не се сключва брак, тъй като вече има връзка (духовна) кръстникът се като баща старее за духовния път на своите своите кръщелници и др. Един кръстник трябва да кумува на всички важни събития в живота – на сватбата, както и на кръщаването когато дава име на детето, да присъства на семейните тъжества...

✓ Манастирът на Свети Йоан Богослов

Манастирът се намира в долината на река Ерма, на около 25 км южно от Пирот. Манастирът е един от малкото средновековни църковни сгради, където се смесват традицията на Неманичи и византийския дух. За такава сила обединена в Православието това свещено място свидетелства през вековете до наши дни.

Строителството на манастира започнало е през втората половина на XIV век, и основателят е Константин Деянович. За да се завърши изграждането на манастира отговорна е дъщерята му Йелена, византийската царица. Константин е бил кюстендилски деспот и носел е титлата "господин", защото е владеел в този край.

За имената на основателите доказателство е запис на кожен ръкопис от 1408 година, който се намира в Лувър. Също така, още едно доказателство е надпиът на иконата, която е отнесена от този манастир и се съхранява в София (на която са представени фигури на Богородица и Светия Йоан Богослов), който гласи, "Елена на Христа Бога царица."

Тази икона е известна в международните среди на византолозите и ценителите на изкуство на име Двустранна икона на Богородица Катафиги. Тя представя Чудото в Латомския манастир (мозайка от апсидата на църквата на Христос Латом в Солун), от едната страна, а на другата споменатите по-горе образи на Св Йоан Богослов и Пресвета Богородица. Тя се съхранява в криптата на църквата на Св Александър Невски в София.

От този манастир идва известния Поменик на българските императори заедно с манастирските игумени и монаси. Поменикът датира от XVI век с допълнения в XVII век. Единствения владетел на фреските, освен Константин, представен е и основателя на сръбската династия Неманич - Свети Симеон и най-малкия му син Свети Сава. В Поменика са написани имената на Константин и Елена, както основатели на това свято място и се посочва, че те са от български произход.

За Поменика е писал и Константин Иречек 1880 и 1884 година (определено време е бил министър на образованието в българското правителство), който основателя на манастира Константин именува като един от "южнославянските князе." Той изрази съмнения по отношение на валидността на данните в Поменика - "Константин и Елена са сложени в Поменика, защото според местната традиция те са основатели на манастира."

Манастирът Свети Йоан Богослов е под държавна закрила от 1949 година и намира се също на списъка на ЮНЕСКО за световно наследство от 1979 година, като паметник от особена важност.

✓ Епископ Кирил Живкович

Кирил Живкович е роден в Пирот, в село Темска, 1730 година и умира на 12 август 1807 година. Бил е свещеник и монах, надзирател на манастира Гргетег и епископ в Пакрац. Като епископ (1786 - 1807), най-вече работи върху развитието на културата, образованието на местните сърби, а особено за развитието на теологията в Пакрац. Той основава владичанската библиотека.

Неговата творба "Слова избрана" е ръчно написана, съдържаща превод на няколко руски църковни творби, смесица е от литературен славянски език и народния език, говорен в Пирот и околните райони. Този говор, според лингвистите, е преходен говор и има форми и на сръбските и на българските диалекти на Централните Балкани.

✓ Константин Йованович

Архитектът Константин А. Йованович (1849-1923) принадлежи към поколението, което се образувало в престижните европейски центрове на границата на два века, с архитектурния си почерк, променя ориенталската физиономия на Белград. Той е роден във Виена, като най-старо дете на Анастас Йованович, литограф и фотограф, а по-късно управител на двореца на княз Михайло Обренович. От ранното си детство движи се в рамките на европейския политически и културен елит. Той е израснал в къща, където са като гости, но също така да им се правят портрети, идвали Негош, княз Данило, Обреновичи, Караджорджевичи, европейските благородници... Архитектура е завършил през 1870 година в Цюрих. Най-голямата част от живота е прекарал в родния си град, където е работил като независим архитект. В Белград е проектирал редица обществени и частни сгради.

През 1885 година Константин Йованович построил е първата си сграда в Белград – къщата на адвокат Марко Стоянович в улица Кнез Михайлова 53-55 и къщата на Драгомир Радулович на улица Вук Караджич номер 12 .

Най-важният проект на Йованович в Белград е Националната банка в улицата Крал Петър номер 12, който е построена на два етапа. Сред другите значими сгради в Белград са сградите на Никола Спасич в Кнез Михайлова 33, изработка на проекта за храма на Свети Сава на Врачар и т.н. ..

Сградата на Народното събрание - Парламента, символ на българската държавност е построена само за една година. През февруари 1884 по решение на правителството на Петко Каравелов, за изработка на проекта е ангажиран известен виенски архитект със сръбски произход Константин Йованович. Сградата на Народното събрание има водеща роля в композицията на едноименния площад. Негова сграда е и сградата на първата мъжка гимназия в София.

✓ Синиша Паунович

Той е роден в Чачак през 1903 година, а починал е в Белград през 1995 година. Първият е Чачанин журналист в "Политика", където е работил от 1926 до 1971 година. Като журналист е пътувал из цяла Европа, Африка и част от Азия, за което свидетелстват неговите интересни пътеписи. Освен със журналистиката, Паунович е писал поезия, проза, есета, страстно се занимавал с колекционерство, превеждал е, написал книга "Сърбия която няма", "Раде Драинац - поет и бохем", "Писателите отблизо", а непубликувани са останали ръкописите за Андрич, Велко Петрович, Исидора Секулич.... От български е превел книгата "Бай Ганьо" от Алека Константинов, "Под игото" от Ивана Вазов, "Септември" от Гео Милев и други. Част от завещанието му на българския език намира се в библиотеката в Димитровград.

✓ Троянски манастир

Троянският манастир е посветен на Възнесение Богородично, и се намира на северните склонове на Стара планина, на около 5 км южно от град Троян. Манастирът са около 1600 година основали двама монаси - отшелници от Света Гора. По-късно, според легендата, един монах Влашко, идващ от Света Гора, решил тук временно да се настани и взел е със себе си чудотворната икона на Богородица с три ръце. Иконата е копие на чудотворната икона от манастира Хилендар от XIV век. Всеки път, когато монахът искал да продължи пътуването си, по някакъв начин иконата го задържаше в манастира. Ето защо, мощите му завинаги са останали в манастира.

Троянският манастир е преди всичко известен с творбите си на Захари Зограф (1810 - 1853), който е нарисувал екстериора и интериора на главната църква, което е било дело на редка стойност по това време. Захари е един от най-важните български възрожденски иконописци. Произхожда от самоковската школа, чийто основател е бил баща му - Христо Димитров. Захари Зограф в църквите е внасял нови елементи - модернизирал на евангелска сцена, героите му са духовно чисти, сияещи с вътрешно благородство. Троянският манастир е украсен с може би най-добрите му творби в религиозната живопис – композицията на Страшния съд и Колелото на живота, както и представянето на български и руски светци. Освен това, той е нарисувал портрети на всичките монаси в манастира, което е много необичайно и авангардно за това време.

Най-известните му творби са иконите в църквата "Св. Константин и Елена "в Пловдив, в църквата" Св. Богородица" в Копривщица, в Плаковски и Долнобешпвишки манастир. Неговите фрески днес украсяват Бачковски манастир (параклиса и църквата "Св. Никола"), църквите в Рилския манастир и Преображенския манастир.

За този художник границите не са били бариери в работата му. Негова работа е била върху олтара на църквата в Лесковац, но за съжаление, след много разрушения няма и следа от великолепия олтар.

✓ Сръбският крал Милутин

Крал Милутин е бил основател и строител на повече църкви и манастири от колкото всички Неманичи преди него. Построил е и възстановил 42 църкви в Сърбия, но построил е и храмове на Света Гора, в Солун, София, Йерусалим, Цариград. Той е построил градове, летни къщи, особено в Косово, ковал е пари, отварял мини. Построил е болници, подобрявал големите монашески имения като икономически ресурси, отварял е училища.

Скоро след смъртта си (през 1321) крал Милутин през 1324 година е получил ореол на светец

Според официалната версия тялото на Милутин е погребано кратко (1321-1389) в манастира Баньска, който е построил като свой мавзолей. Това е гробната църква на Милутин и по оборудването и богатството на декорация се различава от другите негови завещания. Тялото му през 1389 година бе преместено от Баньска в Трепча за да бъде защитено от турците, които са унищожавали всички сръбски църкви, а след това, след падането на сръбското деспотство, поради епидемията на чума, мощите са преместени в село Трепча в България, в манастира на Светите братя Кирил и Методий.

Митрополита Силуан преместил е мощите около 1460 година. След няколко премествания мощите днес са изложени в църквата Света Неделя в София, тъй като църквата става епископска резиденция в XVIII век. Мощите на крал Милутин претърпели са пожари, бедствия, земетресения, нападения на бунтовници и турци, като

и безпрецедентни брутални терористични действия на комунистите през 1925 година, когато те взривиха църквата Света Неделя, при което загинаха повече от 190 души.

Популярността на мощите на крал Милутин в България датира от Средновековието. Празнуват го и другите славянски народи, предимно руснаците. Българските историци твърдят, че първото искане за връщането на мощите на крал Милутин в реставрираната Печка патриаршия подал руския цар Иван Грозни, който е бил вързан за сръбската традиция заради факта, че след смъртта на родителите му за него се грижила баба (Ана Якшич - след омъжването си Глинска) с произход от сръбско благородно семейство.

В България, Светият крал Милутин се счита за покровител на София. Църква на Света Неделя, в който се пазят мощите на крал Милутин, по-известна е под другото си име като Църквата на Светия крал (или Кралската църква) в чест на Милутин. Според житията, над гроба му започнали да се случват чудеса само две години след смъртта му.

Всеки 28 октомври свещениците с най-голямо уважение износят неговите мощи от ковчега и ги донесат при олтара, където се провежда бдение. По този повод мощите се преобличат, бялата кърпа, върху която лежах последната година, се нарязва на малки парченца и се разделя на народа за здраве и изцеление на болните. Българската църква, и всички вярващи хора много уважават крал Милутин. Мощите му са настанени в красив издълбан и боядисан кивот на десно от иконостаса. На мощите на крал Милутин липсват главата и дясната ръка, което показва каква сила им се приписва. Българските вярващи и днес порай кивота на Милутин оставят листчета със съобщения за любимите си хора в отвъдното.

През 2006 година Синода на Българската православна църква е одобрил връщането на част от мощите на Светия Крал Милутин в Сърбия. До ден днешен това не е направено за съжаление сръбските вярващите.

✓ Килимарство- Пирот и Чипровци (област Монтана)

Много историци смятат, че тъкмо Чипровци е отговорен за развитието на килимарството в Пирот, въпреки че има мнения, че Пирот е основоположник на този традиционен занаят.

Освен в Чипровци килимът е тъчен и в Самоков, а след това от Чипровци е преместен в Копиловци, Железно и Мартиново. Според някои източници, в периода

между двете световни войни в Чипровци е прекратено производство на килими, а в Самоков са се произвеждали персийски килими.

Килимарството в Пирот има дълга традиция на повече от 400 години. От този период са налице документи, които показват, че в града е съществувало четири хиляди къщи и четири хиляди килимарки. За съжаление днес те са само тридесет.

Пиротския килим има строго определен начин за изработка и защитено географско указание на произход. Произвежда се от вълна на овце от пиротския край, която му позволява трайност над 100 години. Шарките са цветни, с творчески наименования, а някои и на пиротски диалект - "гугутће на диреци" „свекрвин језик, „разбацани ђулови“, венци и т.н. В периода 1869 до 1940 година, пиротския килим е бил търсена и ценна стока, достигнала най-висока техническа и естетическа стойност, истинско богатство на орнаменти, цветове и дизайн. Представлявал е статусен символ и украсявал е дворците на династия Обренович и по-късно на Караджорджевичи.

България предприе мерки до 2020 година да включи чипровския килим в част от световното културно наследство на ЮНЕСКО. Като се има предвид, че това е продукт, направен от чиста вълна, боядисан с естествени цветове, като се има предвид красотата и издръжливостта му, и изключителното качество, започнала е да активира и да насърчава развитието на килими, чиито корени са именно в Чипровци. За да популяризира тази година на 2 май в Чипровци за първ път се проведе Фестивал на килима.

✓ Говорът

Най-старата и най-ценната характеристика на пиротския край е местния говор (езикът). Поради спецификата си, която е отразена в оригиналността и изразителността, се смята за един от най-важните културни забележителности на този край. Въпреки, че съществуват различия в местния говор в района на Пирот и Монтана, със сигурност можем да кажем, че хората от двете страни на границата, лесно комуникират.

Народния език в пиротския край от XVIII е запазен в ръкописната книга „Слова изабрана“ която през 1764 година в манастира Темска е написал игумена, монах Кирил. В подзаглавието на книгата гласи: „*На прости язълкъ болгарску*“. Пиротския местни говор е структурно щокавски (сръбски) диалект, но е развил някои други особености и запазил архаични черти.

В проучването *Диалекта на източната и южната Сърбия*, публикувано през 1905 година, Александър Белич представи резултатите от изследванията, които са наред с други неща, проведени в Пирот и в няколко пиротски села. Белич казва, че в основата на местния говор в пиротския край (както е във цялата пиротско-тимошка група диалекти, несъмнено е сръбския и щокавския, и че са налице ясни различия в сравнение с българския език.

Но въпреки това, тъкмо местния говор е основната връзка между хората в трансграничния регион на Сърбия-България. Лесното комуникиране доведе до взаимно сближаване, организиране на посещения и други общи прояви на българи и сърби в областите Пирот-Монтана. В крайна сметка двата града са побратимени, което отново говори за много години близост, прилика и сътрудничество.

✓ Фолклорът

Народните танци в Сърбия и България са изключително богати и разнообразни. Типичните народни танци са с малки стъпки, с лесни движения и с фини, базирани разклащания на краката и раменете. За момичетата са характерни плитки и повици с задължителна усмивка на лицето, докато мъжете често клякат и хващат се за колана докато играят.

За района на Монтана типични са народни танци с малки стъпки.

Популярни хора са: Дойчово хоро, Пайдушко хоро, Еленино хоро, Дунавско хоро, Чичово хоро, Србо-веселяшко хоро, Ситно влашко хоро и т.н.

В Сърбия, особено в Пирот, няма празник и веселба без хоро. Хорото се някога играло и в църквата, на бойното поле, на сватби и други популярни веселби и събития. Навсякъде хорото е символизирано информираността на хората около общи идеали, същити желания и принадлежност към един и същ народ.

Едно от хората, което е популярно в селата, в смисъл, че по-възрастните енориаши знаят как да го играят и което се съпротивлява от забравата е "Елена", то ест Еленино хоро. Има забележимо сходство и близост в националната игра на двата народи. Различията съществуват по отношение на мелодията, ритъма и пеенето. Много музиколози смятат разнообразието от мелодии, смесени ритми, полифонично пеене и степен на стилизация по-сложни и по-съвършени при българите.

Националният панаир на българския фолклор се провежда в град Копривщица от 1965 година насам. На всеки пет години този регион през лятото се превръща в център на народно веселие. Ансамбли от всички етнографски области на България вземат участие във фестивала в Копривщица.

В Пирот, също така, всяка година се провежда Международен фолклорен фестивал, който обединява творци от целия свят. Почти всяка година като гости на фестивала идват и фолклорни ансамбли от България.

Българската народна носия впечатлява с богатство и разнообразие. Причината за това не е само във факта, че произхожда от различни места и традиции, но и защото съдържа характеристиките на рода и племената - траките, славяните, прабългарите, които са участвали в създаването на българския народ, което е останало от тези древни времена и векове, и по нататък предавано и модифицирано.

Характерните цветове на българската носия са бели, червени и черни. В националното съзнание бялото се свързва с чистотата и невинността, свещеното и благородното. Червеното е цветът на кръвта, слънцето и живота, мъжествеността, а черното е свързано с древните вярвания и култа на Богородица, земята и плодородието. Магията на носията прави хармония на моделите - бродерия и украса; блясък на

сребро, монети, пайети и мъниста, които красят облеклото; в необичайни форми, изработени от плитки и панделки.

Женската носия окончателния си вид и цялост получава с украсата за глава. В традиционната българска култура момичета не покриват косата, което е знак на тяхната свобода. Косата им е вплетена в разнообразие от плитки и украсена с флорални гирлянди, декоративни панделки, дукати. Омъжените жени косата покриват с тъкани и бродирани шапки и шалове в цветове съвместими с останалата част от носията. От носията идват и нежни звуци, защото бижутата на жените - герданите около челото им, декорациите за шапките, гривните, колиетата ... звънят с всяка крачка, стъпка, по време на танца.

Сръбската народна носия също така е автентична, с големи регионални различия. Характерно за сръбската народна носия е, че е направена от естествени материали (коноп, лен и памук) и често сукано платно - валцувано вълнено платно. Ленена риза под формата на право ушита туника с ръкави е съществена част от мъжката и женската носия. Бродерия с перфектна изработка, намира се на видимите части на ризата - на ръкавите, яката и гърдите и по ръба на ризата.

Опинците са вид традиционни обувки използвани в средновековна Сърбия. Характеристики на опинците са: изработени са от естествена кожа, с малко връзки за обувки, с дълъг живот, със заострена форма, завършваща на пръстите. Дори и днес опинците се използват в Сърбия като ежедневна обувка на селското население.

✓ Традиционни продукти и храни

Българската кухня определя нейното богато и добре запазено културно наследство. Българската кухня е изключително разнообразна, благодарение на топлия климат и благоприятните условия за отглеждане на зърнени култури, зеленчуци и плодове. Българите използват съставки и подправки по уникален български начин. Повечето български ястия са печени на фурна, задушени или приготвени под формата на супа. Пърженето на храната не е често срещано в българската кухня, но печенето на грил – особено на различни меса се среща.

Най-популярната храна в България е киселото мляко, което на нейните жители дава дълголетие и жизненост. Киселото мляко е основен млечен продукт, който се сервира с почти всяко ястие в България. Българите започват да използват киселото мляко с три месеца от живота си, а киселот мляко смесено с вода и кубчета лед любимото е питие през лятото. Зеленото сирене от село Черни Вит е български уникален продукт, който е единственото традиционно сирене в калъп на Балканите. Този уникален продукт е гордост на региона Ловеч и България.

Изключителен специалитет е българската баница. Трудно е да си представим едно българско тържество без традиционната баница. В българския град Разлог много е уважавана вкусната домашна баница и в това име се организира "Баница фест", когато жени с дългогодишен опит в подготовката на баница споделят своите тайни рецепти и представляват начини за усукване на тестото.

В Сърбия, ситуацията е подобна. Незаменима храна на масата е сръбското сирене - овче, козе, краве или мешано. Като високо качествено и сертифицирано сирене с географския произход се счита специфичния вид сирена от района на Пирот, т.нар. кашкавал. Пиротския кашкавал е широко известен и приет продукт, който важи за кулинарен специалитет в света.

Също така ястията, която често се ядат като основна храна (закуска или вечеря) или като предястие (на обяд) е баницата или гибаница. Тя е много подобна на българската баница. Популярността на баницата е довело до факта, че в близкия малък град, Бела Паланка (област Пирот), е установено мероприятие Дните на баницата когато местните жени се състезават в подготовка на най-вкусна баница. Участници са били и жени от Враца в България.

Препоръки в контекста на културното наследство:

Областта на опазването на културното наследство в Сърбия се регулира от Закона за културата собственост (Държавен вестник РС 72/94). Република Сърбия е подписала основните международни конвенции, които регулират областта на опазването на културното наследство, но само част от тях е ратифицирана от Народното събрание, което е предпоставка за влизането им в сила.

В община **Монтана**, и тъй като системата на опазване на наследството в България е малко по-различна от системата в Сърбия (в България, местните музеи извършват дейности, които в Сърбия изпълняват институтите за опазване на паметниците), както и че обектите на културното наследство се класифицират в две групи (наследство от национално и наследство от местно значение), следва да се отбележи, че като наследство от национално значение са защитени 34 съоръжения.

Анализирайки културните паметници в Монтана и Пирот, неизбежно води до заключение, че много от приликите са добра основа за инициатива за техната защита на национално, местно и трансгранично ниво.

Михайловата къща е най-старият архитектурен паметник в Монтана с изложбена експозиция "Село и градския живот от края на 19 и началото на 20 век". Това място е специално посветено на Христо Михайлов.

Къщата на малкия Ристо е паметник на културата, създаден от архитекта Йован Крунич, един е от най-красивите примери на ориенталска архитектура, който е съвсем в съответствие с принципите на модерната архитектура. Къщата е построена за две години и завърши през 1848 година. Къщата на семейство Христич е на 14. 09. 1953 година (R. RZZSK br. 844-468) е обявявана за културно наследство, с решение на Общото събрание на Република Сърбия, както и решението на Народното събрание РЗК на 29. 03. 1979 година публикувано в Държавния вестник на Република Сърбия No. 14/79 е обявена за паметник на културата от голямо значение.

Днес в къща се намира Музея Понишавије.

Тъкмо на този пример се вижда възможност за съвместни инициативи и усилия, някои културни обекти да получат "статут" специален, не само от гледна точка на защита на характеристиките на материалите, но и традицията, която е свързана с тези обекти и тяхната история.

Различните форми на нематериалното културно наследство се използват като начин за "признаване" на града на (например местния говор, обичаите) а не като характеристики, които заслужават сериозен подход. Очевидно е, че различните асоциации, които в постигането на своите цели са ориентирани към популяризирането на културното наследство на града чрез организиране на събития и изложби, в действителност са връзка между традиционното (оригиналното) и икономически рентабилното. В контекста на Пирот, това означава преди всичко необходимостта за включването на този сегмент на културното наследство в стратегическите планове на местното икономическо развитие.

Проблемите в Монтана са подобни на тези в Пирот и се отнасят до опазването на културното наследство по отношение на липсата на признаване на наследство като ресурс за развитие, както и липса на местна стратегия за опазването на културното

наследство. Ограничените местни и национални бюджети довеждат до недостиг на истински и качествени проекти в областта на културно-историческото наследство, което се отразява във факта, че общините много малко заделят средства за проекти за опазване на културното и историческото наследство.

Имайки предвид по-горе казаното, изпълнението на културните проекти и опазването на културното наследство в трансграничния регион е много възможно и постижимо в рамките на фондовете на ЕС, особено трансграничната IPA програма.

За разлика от Пирот, на който момента са на разположение само средства от програмите с България, Монтана може шанс за проекти за културно наследство, да търси и в програмата с Румъния.

Програмите на културното наследство трябва да бъдат интегрирани в проектите за трансгранично сътрудничество, защото това е един добър начин да се получи тази инициатива на по-високо ниво.

Към това трябва да се добави необходимостта за включването на всички паметници и символи на културата (заинтересовани страни) на територията на Пирот и Монтана в програмите и проектите за културно наследство, защото по този начин проблемите на опазване на наследството, се одлеждат от няколко аспекта.

Специална роля следва да се обърне към съответните институции в областта на опазването на културното наследство (Институт за защита на паметниците на културата в Ниш и музея в Монтана).

Необходимо е също така за основните съоръжения, които са под закрила да се развият управление на стратегическите планове, за да се обединят планираните: конзервация, изследване, представяне и използване на недвижимо културно имущество.. Целта на тази инициатива е отразена главно в създаването на стратегическите основи за устойчивото развитие на обектите/културни имущества през следващия период в контекст на международните принципи и конвенции, като се вземат предвид местните условия. Основната цел на плана за управление е да популяризира стойността на културното и природно наследство, да осигури устойчиво развитие на културните стоки и да допринесе за развитието на общността.

Когато става въпрос за културното наследство в района на Пирот и Монтана, особен акцент трябва да бъде поставен върху научните изследвания, представянето, и икономичното използване на килимарството и нематериално наследство, свързани с оброчните кръстове. Това включва уникални занаяти, обичаи, песни, танци, храна, народни легенди и традиции, които са всички заедно, добре обмислени и представени за трансформиране на икономическата изгода в рамките на етно-туризма. По този начин нематериалното наследство в същото време би се запазило и дало някои доходи за местните общности.

От същата гледна точка следва да се наблюдава нематериалните характеристики в вид на традицията на фолклора, кулинарията, религията и православните обекти. Всичко това зближава народите и дава малко по-различен аспект на възприемане значението на общото културно наследство.

А специална възможност за опазване на културно-историческото наследство трябва да се търси в организиран подход към културните институции на двата града, неправителствените организации, асоциации във формирането на клъстери в областта на културата, защото по този начин много по-лесен е достъпа до пазара и културните имущества в допълнение към основните ценности би получила и икономическа верификация.

Литература:

1. Manastiri Srbije Monasteries of Serbia – dr. Dušan Vidosavljević
2. Kulturna riznica Srbije – Jovan Janićijević
3. Srpski kod – Nenad Ilić; Anastasija – Vesna Ilić – Ivica Živković
4. Изследване на общокултурно наследство и паметници на територията на общините Монтана и Пирот
5. Crkva Svetog Nikole u Staničenju – Arheološki institut – M. Popović/ S. Gabrelić/ B. Cvetković/ B. Popović
6. Manastir Sv. Jovana Bogoslova kod Poganova – Eparhiha niška - Petar Matinski
7. Pirotski ćilim – Slavica Ćirić
8. Pirotska znamenja – Boban Mitić
9. Čuvar doma i plamena - Saška Velkova